

بررسی و مطالعه تپه های تاریخی در استان اردبیل

(مطالعه موردی: محوطه خرمن یثری نیر)

مهران منتشری

دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه محقق اردبیلی

m.montashery1371@gmail.com

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۷/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۱۰)

چکیده

تاکنون گزارش مستقل و جامعی درباره معرفی و بررسی ویژگی های محوطه باستانی خرمن یثری شهرستان نیر در استان اردبیل به دست داده نشده است. در این پژوهش نتایج بررسی سطحی در محوطه خرمن یثری نیر که در بهار سال ۱۳۹۳ توسط نگارنده صورت گرفته است، ارائه می شود. تپه باستانی خرمن یثری در روستای بوران شهرستان نیر قرار دارد. تا به حال گمانه زنی، بررسی باستان‌شناختی، کاوش و... در این محوطه صورت نگرفته و در منابع مکتوب تاریخی نیز چندان ردی از آن نمی توان گرفت. با این حال فقط از طریق بررسی باستان‌شناختی و توصیف معماری می توان به روشن کردن زوایای تاریک گذشته آن امید داشت. بخش عمده گزارش حاضر با تمرکز بر روی ویژگی های خاص این محوطه، موقعیت قرارگیری، فرم های سفالی و مشخصات آن ها تدوین شده است. هدف از این تحقیق، معرفی و بررسی تپه باستانی خرمن یثری است و در آن سعی شده با استفاده از روش بررسی سطحی، مستندنگاری داده های سفالی و بررسی ویژگی های معماری به سؤالات از قبیل زمان استقرار و استفاده از این مکان و در نهایت چستی کاربری پاسخ داده شود.

واژگان کلیدی: تپه تاریخی، اشکانی، خرمن یثری، نیر اردبیل

مقدمه

مطالعات باستان‌شناسی انجام شده در شمال غرب ایران، عموماً در حوزه دریاچه ارومیه است که یک ناحیه دشتی و جلگه‌ای است و در سایر قسمت‌های شمال غرب ایران و از جمله در استان اردبیل مطالعات باستان‌شناختی وسیع چندانی صورت نگرفته است. اندک مطالعاتی که هم صورت گرفته در سال‌های متمادی منحصر به مجموعه ارزشمند بقعه شیخ صفی الدین اردبیلی است. تنها هیئت فعال باستان‌شناختی در استان، مشغول گمانه زنی و مطالعه در بناهای پابرجای دوره صفوی آن هم صرفاً در شهر اردبیل بوده، و دیگر بناها و محوطه‌های متعدد استان کمتر باستان‌شناسی را به خود جلب می‌نمود. البته بررسی و گمانه زنی‌های معدودی مانند بررسی باستان‌شناسی در دشت مغان (محمود کردوانی و ایرج حریرچیان ۱۳۵۱)، گمانه زنی نجات بخشی سیف الله کامبخش فرد در گورخمره های اشکانی منطقه موران گرمی (کامبخش فرد، ۱۳۷۷)، بررسی و گمانه زنی دموگان فرانسوی در ارتفاعات تالش مشرف به شهرستان نمین و بررسی‌های نیمه تمام چارلز برنی در منطقه مشکین شهر (Burney, 1979) صورت پذیرفته بود. البته اخیراً دور جدید پژوهش‌های باستان‌شناسی استان اردبیل از سال ۱۳۸۰ شروع شده است و نتایج ارزشمندی را به همراه داشته است.

با وجود این مطالعات و بررسی‌های اخیر در پهنه جغرافیایی استان اردبیل نشان می‌دهد که فرهنگ‌های متفاوتی در این مناطق با مناطق اطراف دریاچه

ارومیه وجود داشته است. با این حال تپه باستانی خرمن یثری آن گونه که شایسته بوده، مطالعه و بررسی خاصی روی آن انجام نگرفته است. لذا در این پژوهش، به بررسی و معرفی یکی از تپه‌های تاریخی استان اردبیل به نام تپه خرمن یثری که در شهر نیر واقع گردیده، پرداخته خواهد شد. بدون تردید بررسی و شناسایی و معرفی آثار، کمک بزرگی برای حفظ و حراست از میراث باستان‌شناختی ما خواهد نمود.

روش تحقیق

در این پژوهش از طریق بررسی سطحی (میدانی)، محوطه خرمن یثری که در روستای بوران دهستان دورسون شهرستان نیر واقع شده است، به بررسی و معرفی موقعیت، وجه تسمیه، ویژگی‌ها و خصوصیات محوطه و همچنین داده‌های سفالی آن پرداخته خواهد شد.

۱- پیشینه تاریخی استان اردبیل:

تاریخ بنا و پیدایش اردبیل به درستی معلوم نیست و به طور قطع نمی‌توان گفت این شهر در چه تاریخ و به دست چه کسی به وجود آمده است. یاقوت حموی در معجم البلدان بنای این شهر را به فیروز ساسانی که در سال‌های ۱۳۹ و ۱۶۳ قبل از هجرت سلطنت می‌کرد، نسبت داده و آن را «فیروزگرد» نامیده است. وی در کتاب خود اردبیل را «مشهورترین شهر آذربایجان» خوانده و گفته است که پیش از اسلام کرسی ناحیه بود. برخی از محققان اردبیل را یک شهر کهن و

ترکیب اشیای مفرغی به دست آمده از لرستان دارد، فرض حیات در دوره مفرغ را به اثبات می رساند.

۲- معرفی استان اردبیل

استان اردبیل در شمال غربی فلات ایران، با بیش از ۱۸ هزار ۵۰ کیلومتر مربع، یک درصد مساحت کل کشور را تشکیل می دهد. این استان از شمال به رود ارس، دشت مغان و بال‌ها رود در جمهوری آذربایجان، از شرق به رشته کوه‌های تالش و بغرو در استان گیلان، از جنوب به رشته کوه‌ها، دره‌ها و جلگه های به هم پیوسته استان زنجان، از غرب به استان آذربایجان شرقی محدود است. شهرهای اردبیل، نمین، نیر، سرعین، بیله سوار، پارس آباد، اصلاندوز، خلخال، گیوی، مشگین شهر، کوثر و گرمی، شهرهای آن را تشکیل می دهند. (صادقی مغانلو، ۱۳۸۲). (شکل ۱).

استان اردبیل به لحاظ دارا بودن منابع غنی طبیعی، سابقه تاریخی و میراث فرهنگی از قابلیت گردشگری بالایی برخوردار است، این استان توانایی تبدیل شدن به منطقه بزرگ گردشگری و تأمین نیازهای مختلف توریست ها را دارد، تا بتواند با تأمین این نیازها و ایجاد رضایت دیداری، فیزیکی، عاطفی و اجتماعی در آن‌ها، امکان توسعه منطقه را فراهم نماید. (ابراهیم پور و همکاران، ۱۳۹۰: ص ۷۱)

۳- نگاهی به شهرستان نیر

نیر مرکز شهرستان نیر و یکی از شهرستان های استان اردبیل است. این شهر در ۳۱ کیلومتری شهر

تاریخی می دانند و وجود آن را پیش از زمان زرتشت تصور می نمایند. به عقیده این عده، لفظ اردبیل در اصل «آرتاوایل» بوده که از دو جزء «آرتا» یعنی مقدس و «ویل» یعنی شهر ترکیب می یافت و بدین عبارت اردبیل شهر مقدسی بود که احیاناً رشد و تکوین اولیه آیین زرتشت در آن صورت گرفته است. قرائن دیگری نیز قدمت این شهر را مسجل می سازد. از جمله جنگ هایی است که چندین قرن، در عهد حکومت اشکانیان و ساسانیان، ایران و روم بر سر تسخیر اران و ارمنستان باهم داشته و پادشاهان هر دو سلسله همواره به جمع آوری و استقرار نیرو در شمال آذربایجان همت می گماشتند. از آنجا که جز اردبیل محل مناسبی برای این تدارک در شمال آذربایجان نبوده، بزعم جمعی در آن عهد نیز این نقطه وجود داشته و مرکز استقرار ستاد عملیات سپاه ایران علیه رومیان بوده است. به ویژه آنکه راه ایران و آذربایجان قدیم به اران و ارمنستان نیز منحصرأ از این محل می گذشته است. (صفری، ۱۳۷۱: ص ۱۵-۲۴).

مدارک به دست آمده محدود از منطقه استان اردبیل نشان از مسکونی بودن این منطقه، دست کم از مدارک هزاره ششم ق. م است. آثار به دست آمده در محوطه باستانی «شهریتری» واقع در ۳۱ کیلومتری شرق مشگین شهر در استان اردبیل گویای تمدن ۸ هزار ساله این محوطه است. کشف آثاری همچون شمشیرهای مسی، خنجرهای مختلف، تیر و سرنیزه، حلقه برای گرفتن زه کمان و تیردان در استان اردبیل که ترکیبی ساده تر از

۱- کاروانسرای شاه عباسی ۲- سنگ نوشته های اورارتویی ۳- تپه خرمن یثری در روستای بوران ۴- قلعه بوبینی یوغون در روستای کورعباسلو ۵- پل تاریخی قرمز کورپی مربوط به دوره صفوی.

۴- موقعیت جغرافیایی و توصیف محوطه

خرمن یثری

تپه خرمن یثری در ۵۰۰ متری جنوب شرقی روستای بوران دهستان دورسون در بخش مرکزی شهرستان نیر قرار گرفته است. تپه خرمن یثری در اراضی روستای بوران قرار گرفته است. ایت تپه جزو زمین های بایر قابل کشاورزی است و پوشش گیاهی منطقه، علف های هرز و خودرو می باشد. مختصات جغرافیایی آن به عرض ۲۷۱ " ۳ " ۳۰ درجه و طول ۲۲۱ " ۵۶ " ۳۷ درجه و ارتفاع ۱۷۵۳ متر از سطح دریا است.

این تپه وجه تسمیه خود را از خرمن گرفته است. روستاییان بوران از سطح تپه به عنوان جایگاه و محل خرمن استفاده می کنند. با توجه به سفال های سطحی جمع آوری شده از این محوطه باستانی، محوطه خرمن یثری به دوره تاریخی اشکانی منتسب است. در ارتباط با سوابق پژوهشی در این محوطه اعم از گمانه زنی، بررسی و حفاری باستان شناختی می توان گفت که تا به امروز هیچ برنامه پژوهشی و مطالعاتی در رابطه با تپه خرمن یثری انجام نگرفته است. با توجه به اطلاعات اندکی که از این محوطه در دست داریم و همچنین در (تصاویر ۱ و ۲) مشخص است، این تپه با سنگ

اردبیل واقع شده است که وجود بزرگراه برای ارتباط نیر با اردبیل باعث اهمیت این شهر شده است. ارتفاع این شهر از سطح دریا ۱۶۵۰ متر و در ۳۸ درجه عرض شمالی و ۴۸ درجه طول شرقی بوده است. وسعت کلی شهرستان نیر ۱۲۱۴۲۸ متر مربع می باشد. این شهر دارای پدیده های جغرافیایی شامل کوه، کوهستان، دشت، دره ها و رودها و پوشش گیاهی انبوه و چشمه سارهای فراوان است. از جمله چشمه معروف بولاغلا را می توان نام برد. وجود منطقه ی زیبای بولاغلا در این شهر، آب و هوای خنک و طبیعت سرسبز و دلچسب فصول بهار و تابستان حاکی از پتانسیل بالا و مطلوب شهرستان نیر برای گردشگری و توریسم است. این شهر به لحاظ سنگ نبشته میخی اورارتویی و نزدیکی به سراب و سبلان و معماری خاص صخره ای از استقرارگاه های قدیمی استان محسوب می شود. ضمناً قرارگرفتن خطوط فرعی جاده تاریخی ابریشم در آن نشانگر رونق آن در دوره های گذشته است. شهر نیر با وجود سوابق تاریخی و نشانه های آیین میتراپیسم در روستای اباذر و قره شیران، آثار متعلق به هزاره سوم قبل از میلاد در قلعه بوبینی یوغون روستای کورعباسلو، دارای غنای فرهنگی و تاریخی بوده است و متأسفانه تا به حال آن طوری که باید مورد توجه باستانشناسان و پژوهشگران قرارگرفت، توجهی نشده است.

از جاذبه های تاریخی و فرهنگی نیر می توان به موارد زیر اشاره کرد:

نتیجه گیری

روستای بوران که محوطه خرمن یثری در آن واقع گشته، یکی از باستانی ترین مکان های شهرستان نیر در استان اردبیل می باشد که آثار باقی مانده از دوران قدیم مؤید این مطلب است. این تپه باستانی هرچند بر اثر عوامل طبیعی و ساخت و سازهای اطراف آن به تدریج در حال از بین رفتن است، اما به صورت تپه ای مرتفع داخل روستا به وضوح نمایان است. بر اساس بررسی های سطحی انجام گرفته و همچنین کشف و جمع آوری سفال ها از سطح محوطه، به نظر می رسد که این محوطه در دوران اشکانی (پارتی) یک استقرارگاه مسکونی بوده است و در حال حاضر به عنوان یک زمین بایر روستاییان به عنوان محل و جایگاه خرمن مورد استفاده قرار می گیرد. متأسفانه تا به امروز هیچ برنامه پژوهشی و مطالعاتی اعم از گمانه زنی، بررسی باستان شناختی و... در این محوطه انجام نگرفته است. لذا باید در انتظار انجام کاوش های باستان شناسی هدفمند در سطح این تپه تاریخی بود، تا بلکه بتوان پاسخ تقریباً روشنی در مورد ویژگی ها و ساختار بارز این محوطه ارائه کرد.

های کوچکی که در اطراف آن است و محوطه کنار تپه را محصور کرده است، قابل تشخیص است. در مورد ویژگی های خاص اثر باید گفت که در این تپه تکه سنگ های کوچک در سطح و اطراف محوطه دیده می شود. همچنین از دیگر ویژگی های آن وجود سفال های پراکنده دوره اشکانی (پارتی) / (تصویر ۳) در سطح تپه است. در مورد وضعیت نگهداری محوطه می توان گفت که دخل و تصرف چندانی در محوطه به چشم نمی خورد، فقط در یک مورد اینکه روستاییان از سطح تپه به عنوان محل خرمن استفاده می کنند که باید از این امر جلوگیری گردد.

در مورد حفاری های غیر مجاز موردی در محوطه مشاهده نمی شود و این تپه تا حدود زیادی سالم به نظر می رسد. اما همانطور که ذکر شد، استفاده روستاییان از سطح تپه، می تواند در دراز مدت به این محوطه باستانی و تاریخی آسیب جدی وارد سازد.

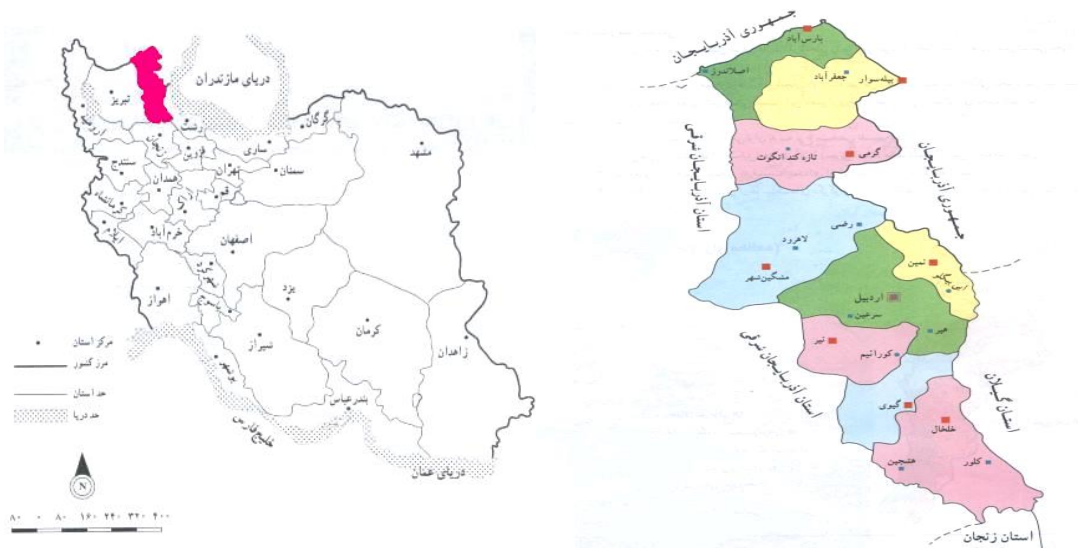
۵- پیشنهادات

- ۱- معرفی بیشتر از طریق رسانه ها و مطبوعات
- ۲- نصب تابلوهای راهنما در شهرنیر و جاده ها برای آشنایی بیشتر و جذب توریست
- ۳- انجام کاوش های باستان شناسی
- ۴- گمانه زنی برای تعیین عرصه و حریم
- ۵- ممنوع کردن هرگونه اقدام در رابطه با

تخریب اثر و تغییر در ساختار کنونی

منابع

۱. ابراهیم پور، حبیب و سید نقوی، میرعلی و یعقوبی، نورمحمد (۱۳۹۰)، عوامل مؤثر بر رضایت و وفاداری گردشگران در استان اردبیل (مطالعه موردی: منطقه گردشگری سرعین)، فصلنامه مطالعات گردشگری، شماره ۱۴، صص ۶۹-۹۲.
۲. صادقی مغانلو، حسینعلی، (۱۳۸۲)، جاذبه های گردشگری سرعین، انتشاران باغ اندیشه.
۳. صفری، بابا (۱۳۷۱)، اردبیل در گذرگاه تاریخ، جلد یکم، دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل.
۴. کامبخش فرد، سیف الله (۱۳۷۷)، گورخمره های اشکانی، پیوست مجله باستان شناسی و تاریخ، تهران، مرکز نشر دانشگاهی.

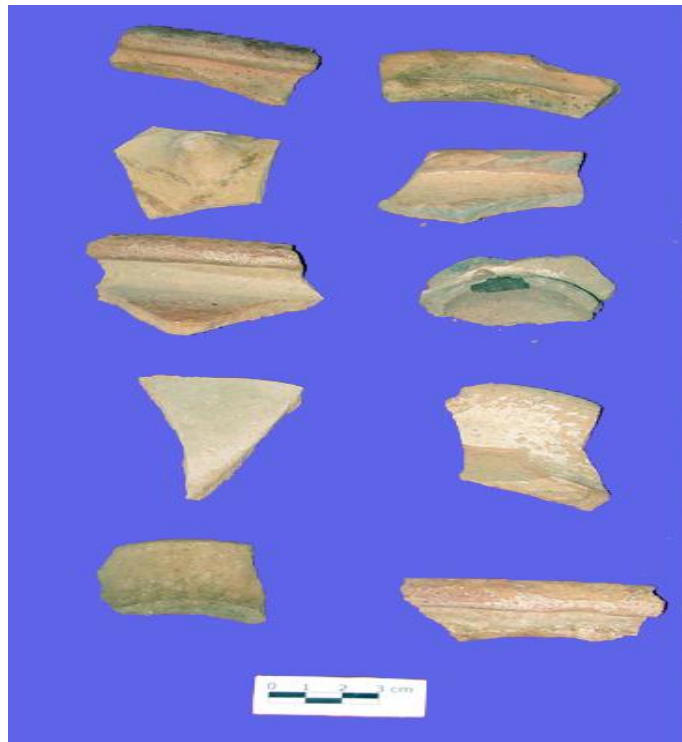
نقشه ۱. موقعیت جغرافیایی استان اردبیل

تصویر ۱. نمای کلی محوطه خرمین یثری (نگارنده، ۱۳۹۳).

تصویر ۲. نمای سطحی از محوطه خرمن یثری و سنگ‌های اطراف آن (نگارنده، ۱۳۹۳)

تصویر ۳. سفال‌های سطحی محوطه خرمن یثری (نگارنده، ۱۳۹۳)

جدول ۱. مشخصات سفال های محوطه خرمن یثری (نگارنده ، ۱۳۹۳)

ردیف	مکان باستانی	رنگ موز سفال و نوع	تقویمت	ساخت .	پخت	نوع و رنگ پوشش		تزئینات	رنگ نقش و زمینه	شکل	گاهنگاری		ملاحظات
						بیرونی	درونی				دوره	مقایسه با محوطه های همجوار (با ذکر)	
۱	تپه خرمن یثری	قهوه ای خشن	خاک رس	چرخ ساز	کافی	قهوه ای	قهوه ای	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۲	تپه خرمن یثری	قهوه ای متوسط	خاک رس	چرخ ساز	ناکافی	قهوه ای	قهوه ای	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۳	تپه خرمن یثری	نخودی متوسط	خاک رس	چرخ ساز	کافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	لبه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۴	تپه خرمن یثری	نخودی خشن	خاک رس	چرخ ساز	کافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	لبه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۵	تپه خرمن یثری	نخودی خشن	خاک رس	دست ساز	ناکافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۶	تپه خرمن یثری	نخودی متوسط	خاک رس	چرخ ساز	ناکافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۷	تپه خرمن یثری	نخودی متوسط	خاک رس	چرخ ساز	کافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۸	تپه خرمن یثری	نخودی خشن	خاک رس	دست ساز	کافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	لبه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۹	تپه خرمن یثری	نخودی متوسط	خاک رس	چرخ ساز	کافی	نخودی	نخودی	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	
۱۰	تپه خرمن یثری	قهوه ای خشن	خاک رس	چرخ ساز	ناکافی	قهوه ای	قهوه ای	ساده	ندارد	بدنه	اشکان ی	قلعه بوینی یوغون نیر	